

MENS EN MEDIA

Van Marshall McLuhan
tot een hedendaagse filosofie
van media en technologie

Yoni Van Den Eede

MENS EN MEDIA

Van Marshall McLuhan
tot een hedendaagse filosofie
van media en technologie

Mens en media draagt het GPRC-label wat staat voor 'Guaranteed Peer Reviewed Content'. Met dit kwaliteitslabel geeft de Vlaamse Uitgevers Vereniging (VUV) aan dat de publicatie die dit label draagt een peer-reviewprocedure heeft doorlopen die beantwoordt aan de internationale wetenschappelijke standaarden.

D/2014/45/139 - ISBN 978 94 014 1690 0 - NUR 810 / 811 / 730

Vormgeving cover: Compagnie Paul Verrept
Vormgeving binnenwerk: theSWitch

© Illustraties binnenwerk: Mila Van Goethem

© Yoni Van Den Eede & Uitgeverij Lannoo nv, Tiel, 2014.

Uitgeverij LannooCampus maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij, de boeken- en multimediadivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden.

Niets van deze uitgave mag verveelvoudigd worden en of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij LannooCampus
Erasme Ruelensvest 179 bus 101
3001 Leuven
België
www.lannoocampus.be

Inhoud

Ten geleide	7
1 Marshall McLuhan als techniek- en cultuurfilosoof	11
2 Er is een medium geboren – <i>extensie</i>	25
3 Media <i>doen</i> iets ... – <i>omgeving</i>	41
4 ... Maar we zien het niet – <i>blindheid</i>	59
5 Een soort van mediatherapie – <i>begrijpen</i>	77
6 De wereld als medium – <i>mediawetten</i>	91
7 De filters van alledag – <i>cliché en archetype</i>	109
8 Het on gezegde in McLuhan – <i>politiek</i>	133
Besluit	149
Noten	155
Bibliografie	163

Ten geleide

We leven in een maatschappij waarin media en technologieën diepgaand onze leefwijze, cultuur en omgangsvormen bepalen. Die media en technologieën zijn letterlijk en figuurlijk niet meer weg te denken. Dat wil zeggen: we kunnen ons slechts met moeite een wereld voorstellen waarin ze niet zouden bestaan. Ook al herinnert de wat oudere medemens zich zo een wereld vrij helder. Maar de herinnering verschilt van de voorstelling. Terugkijkend constateren we met verwondering hoe onze alledaagse leefwereld in een mum van tijd compleet ondersteboven werd gehaald door communicatiemedia zoals de mobiele telefoon, e-mail en internet. De wereld van vandaag lijkt maar in beperkte mate verband te houden met die van pakweg twintig jaar geleden. Hoe gingen we van punt A naar punt B?

Door de band genomen ontstaat iets altijd uit iets anders. Zelfs het schijnbaar radicaal nieuwe. Onze hedendaagse gewoontes, verlangens, veronderstellingen en normen wortelen steeds in een vorige toestand of ze komen alleszins van 'ergens'. Op een welbepaalde manier zijn ze verankerd in ruimte en tijd. Maar tot op zekere hoogte zitten ze ook vervat in de dingen waarmee we elke dag omgaan. De studie van die 'dingen' kan ons dus indirect iets vertellen over onszelf. Meer nog, die omweg kan misschien zelfs een stukje van onszelf blootleggen dat we voorheen negeerden of als zo vanzelfsprekend ervoeren dat we niet eens de moeite namen het even welbewust in ogenschouw te nemen.

In de hiernavolgende tekst bewandel ik die omweg. En ik gebruik het werk van mediatheoreticus Marshall McLuhan als toegangspoort. Want in een wereld die zo verregaand geïmpregneerd is met technologie en media en waarin bijna alles wat we doen 'technologisch gemedieerd' wordt, betekent reflecteren over de menselijke cultuur noodgedwongen: proberen media en technologieën te begrijpen. McLuhans denken, zo zal blijken, biedt een uitstekende conceptuele toolbox om de interacties tussen mens, technologie en wereld scherper in beeld te krijgen ... en ergens daartussen speelt 'cultuur' zich af. Via uitstapjes naar gerelateerde disciplines zoals de filosofie van de technologie en de media-ecologie zal ik McLuhans denken verder trachten te kaderen. Gaandeweg zal duidelijk worden dat heel alledaagse dingen zoals televisies, smartphones of cd's best wel iets te maken

kunnen hebben met heel abstracte filosofische noties zoals ruimte, tijd, mens, natuur enzovoort.

Dit boek is een redelijk eigenzinnige verkenning van het media-, techniek- en cultuurfilosofische spectrum. Eerder dan een allesomvattend overzicht te willen geven van sowieso al heterogene en bovendien niet te overziene disciplinaire domeinen, poog ik met deze tekst een instrument aan te bieden dat helpt de motor van de eigen gedachtegang aan te zwen- gelen. Want: de 'dingen van de cultuur' gaan allen aan.

1

Marshall McLuhan als techniek- en cultuurfilosoof

Marshall McLuhan. De naam doet al lang geen belletje meer rinkelen. Toch niet zoals hij dat in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw deed. En hoe: McLuhan was nagenoeg een popster, die door Woody Allen tot een gastoptreden in diens *Annie Hall* (1977) werd verleid. Peter Gabriel bedacht hem met de lijnen ‘Marshall McLuhan/casual viewin’/head buried in the sand’ in een Genesis-song.¹ Hij verscheen op de pagina’s van tal van populaire bladen, met ongetwijfeld als hoogtepunt een veelbesproken interview in *Playboy* (1969).² En, vooral: zijn markante kop sierde menig televisiescherm, het medium waarover hij zoveel enigmatische dingen te zeggen had.

Maar de nuchtere jaren 1980 vergaten hem. Er bleek geen behoefte meer aan de ongrijpbare wijsheden van de zogenaamde mediagoeroe. Misschien had men het wel te druk met het zich rücksichtslos storten in net die cultuur van elektronische communicatiemediën die McLuhan even rücksichtslos op de korrel had genomen. In 1993 bombardeerden de redacteuren van *Wired* hem nota bene tot patroonheilige van hun blad: een Amerikaans nichetijdschrift dat, weliswaar met bijtende humor en een kritisch oog, de nieuwe ontwikkelingen in het media- en technologielandschap bejubelend aanvuurt. En zo was hij dan netjes ingelijfd in een discours waarover hij steeds een ambigue positie had ingenomen.

Verder overleefde McLuhans intellectuele nalatenschap vooral in compendia en syllabi over communicatiewetenschappen en mediastudies, die hem stevast kenmerkten als een van de stichters of voorlopers van die disciplines, maar verder doorgaans geen uitgebreide aandacht schonken aan zijn oeuvre als geheel. Tot hij uiteindelijk die twijfelachtige eer kreeg toebedeeld, voorbehouden aan zoveel zogezegde *has-beens*, om nog slechts in het collectieve geheugen gegrift te staan met wat hij voortbracht, en niet zozeer ‘op zich’. Zodanig dat enkele van zijn uitspraken – frasen als *The medium is the message of The global village* – beroemder zijn geworden dan hijzelf.

In dit boek probeer ik aan te tonen dat McLuhans werk rijker, complexer en bovendien belangrijker is dan tot nu toe werd gedacht. Meer nog: voorbij en ondanks zijn betekenis als mediatheoreticus, is hij vooral ... filosoof.

McLuhan als filosoof

Wat maakt iemand tot filosoof? Natuurlijk is dat een arbitraire kwestie. Wordt er bijvoorbeeld een diploma in de wijsbegeerte verwacht, dan heeft McLuhan meteen slechte papieren. In Winnipeg (Canada) en Cambridge (Groot-Brittannië) studeerde hij Engelse literatuur, wat hij tevens een tijd lang zou doceren voor hij zich vanaf de jaren vijftig en zestig zowat full-time aan de studie van communicatiemedia zou wijden. Niettemin getuigt zijn proefschrift (1943)³ al van een impressionante belezenheid en breedvoorige intellectuele slagkracht. Hij schetst daarin een omstandige intellectuele geschiedenis die begint bij de Grieken en eindigt in de zestiende eeuw, specifiek focussend op het trivium, de drie basisvakken van de liberale kunsten die aan middeleeuwse universiteiten werden gedoceerd: dialectiek, grammatica en retoriek. Voornamelijk de onderlinge historische verhoudingen tussen die drie disciplines obsederen McLuhan, en hij komt tot de constatering dat een van de pijlers, namelijk dialectiek, gaandeweg de andere twee is gaan domineren en overvleugelen. Een machtsstrijd die hij later, zoals we zullen zien, zal herkennen in de spanning tussen visuele en auditief-haptische culturen, in de hand gewerkt door welbepaalde communicatiemedia.

Of moet je écht filosofische boeken schrijven, vol met uitgekende exegeses van teksten binnen het corpus van de 'groten' zoals Hegel, Kant, Plato of Heidegger? Ook hier schiet McLuhan tekort. Zijn boeken, die hij eerder 'verpakte' dan schreef – althans zo merkte hij eens op over de totstandkoming van *The Gutenberg Galaxy*⁴ – lezen stuk voor stuk als uitgaven van *Reader's Digest*. Een langgerekt, logisch, lineair betoog moeten we er niet in zoeken. Eerder collages zijn het, van talrijke en soms zeer langgerekte citaten, gelardeerd met min of meer obscure commentaren, en in sommige gevallen overvloedig geïllustreerd met typische sixties-grafiek.⁵ Toegegeven, McLuhan put uit de meest diverse bronnen, waaronder de wijsbegeerte. Maar we vinden er geen doekjes om: niet op een systematische en logisch verantwoorde manier zoals het hoort volgens de orthodoxie van het academisch bedrijf.

Misschien kun je een filosoof dan simpelweg karakteriseren als iemand die nadenkt, in welke vorm dan ook, over de 'grote vragen': Waarom leven wij? Waarom is er eerder iets dan niets? Wat is het goede? Wat is zijn? Maar zelfs op dit punt scoort McLuhan slechts matig. Met zijn geschiedenis van de communicatiemedia en zijn analyse van hun effecten op mens en maatschappij, lijkt hij eerder een historische, sociologische of antropologische boodschap te brengen. Ja, zijn oeuvre staat bol van de

beschouwingen over de hedendaagse populaire cultuur, geestige kwinkslagen over mediagebruik en ruwe, doorgaans confuse observaties over de menselijke waarnemingsvermogens. Maar een rechtstreekse confrontatie met de klassieke filosofische kwesties valt nauwelijks te bespeuren. Sterker zelfs: McLuhan neemt bewust afstand van 'morele oordelen' en geeft de voorkeur aan 'neutrale' beschrijvingen van de alledaagse mediale werkelijkheid. En zo lijkt zijn werk helemaal geen ethische relevantie te bezitten, laat staan een filosofische.

En toch ...

Media: een kwestie van breedte en diepte

Toch kun je een filosofische aandrang ontwaren in elke uithoek van zijn gedachtegoed. Die manifesteert zich voornamelijk wanneer je dat hele denken in vogelvlucht overschouwt. Dan neemt McLuhans belangrijkste thema, zijnde *media*, dat in elke individuele passage slechts schetsmatig en op gefragmenteerde wijze benaderd lijkt te worden, opeens alomvattende proporties aan. Media verschijnen dan als elementaire bouwstenen van onze menselijke werkelijkheid. Als cognitieve of culturele valuta als het ware, waarmee we voortdurend op wereldwijde schaal kennis, ervaringen en emoties uitwisselen en in elkaar omzetten. Als veruiterlijkingen van onszelf in de wereld – verwereldlijkingen van de mens, maar tegelijk ook vermensenlijkingen van de wereld.

De werkelijke omvang van McLuhans mediumbegrip openbaart zich al in de structuur van het boek waarmee hij zich de beroemdheid in katapulteerde: *Understanding Media: The Extensions of Man* (1964).⁶ In het eerste, theoretische deel zet hij vele van zijn bekendste ideeën rond de werking van media uiteen. In het tweede deel gaat hij echter praktischer te werk en bespreekt hij in 26 hoofdstukjes telkens particuliere media. Daar zitten dan usual suspects tussen, communicatiemedia zoals we die allemaal kennen: radio, televisie, de geschreven pers, telefoon, typemachine enzovoort. Maar evengoed komen er zaken voor die we niet meteen met het woord medium zouden vereenzelvigen: de klok, kledij, huisvesting, de auto, wapens, de fiets, sport enzovoort. Allemaal zijn het volgens McLuhan media, 'extensies' van de mens, die beter moeten begrepen worden, zoals de titel van het boek het voorstaat.

Een dergelijke flexibele aanwending van de term medium heeft natuurlijk gevolgen voor onze intuïties over de betekenis ervan. Volgens Van Dale⁷ is een medium ofwel 'al wat dient tot overdracht van informatie'

ofwel een ‘hulpmiddel’. (Ik laat hier een mogelijke derde verklaring buiten beschouwing, namelijk als ‘persoon door wie een geest zich uitspreekt’.) Van die twee betekenissen komt de eerste het dichtst in de buurt van wat we doorgaans als communicatiemedium kenmerken. Maar het is de tweede verklaring die het best McLuhans begrip benadert – en zelfs deze lijkt het niet helemaal te halen. Want je kunt je wel eenvoudig voorstellen hoe auto’s, wapens en kledij als hulpstukken fungeren, maar of bijvoorbeeld sport en spel afdoende door die term gevat worden, lijkt een moeilijker vraag. Al zullen we in het vervolg van dit boek verbazingwekkend genoeg vaststellen dat volgens McLuhan alle media inderdaad wel een soort van hulpmiddelen zijn ... maar niet zoals we ze gewoonlijk kennen.

Want in het postume door McLuhans zoon Eric gepubliceerde *Laws of Media: The New Science* (1988)⁸ gaat hij zelfs nog een stap verder. Daar worden media gedefinieerd als ‘alle door mensen gemaakte artefacten’. En daartoe behoren zowel materiële goederen (bijvoorbeeld enkele van de voornoemde ‘media’) als immateriële dingen (bijvoorbeeld ideeën, ideologieën, maatschappijstructuren of concepten). Alle gelden ze als media en zijn ze aldus bestudeerbaar en analyseerbaar als media-achtige entiteiten: de elektrische gitaar evengoed als het marxisme, sigaretten én het concept van rechtvaardigheid, het concert én de recensie enzovoort. Hiermee, zo lijkt het wel, opent McLuhan plots een wormgat dat toegang verschaft tot een immense kosmos van interagerende, over elkaar buitelende, op oneindig complexe wijze onderling gerelateerde ‘dingen’. En geen van alle mogen we ze achteloos negeren, want ze hebben allemaal in potentie een werking of effecten die zich hier of daar, vroeger of later, stiekem kunnen gaan manifesteren. Heel onze antropogene – door mensen gemaakte – werkelijkheid, met andere woorden onze cultuur, bestaat uit bouwstenen die, tenminste als pure mogelijkheid, perfect evenwaardig zijn aan elkaar: media. (Sterker nog, we zullen zien dat de Amerikaanse filosoof Graham Harman McLuhans mediumbegrip zelfs verder wil uitrekken totdat het werkelijk *alle* dingen omvat, ook diegene die niet door mensen gemaakt zijn.)

En zo kunnen we er niet omheen: de allerkleinste eenheid in McLuhans intellectuele universum is het ‘medium’ in deze zin. Nochtans wil de gebruikelijke interpretatie – zowel beleden in boeken over communicatiestudie als in het collectieve bewustzijn – dat McLuhan vooral een mediatheorie en met name een communicatietheorie betrachtte. Maar het bereik van de term medium in zijn werk overschrijdt ver de grenzen van wat door de band genomen onder mediastudie valt. En dat geeft hij zelf hier en daar te kennen. In antwoord op een niet zo vleeiende recensie van

een zekere Everette Dennis laat hij weten: ‘Dennis stelt zich blijkbaar voor dat media mijn primaire bezorgdheid zijn. Dat is zeker niet het geval.’⁹ Maar wat is dan zijn primaire bezorgdheid? Een beetje banaal zouden we kunnen stellen: alles. Net deze triviaal lijkende alomvattendheid geeft McLuhans denken een behoorlijk filosofisch gehalte.

Om nog preciezer te zijn zouden we namelijk moeten zeggen: alles in de wereld, doorheen alle tijden. Want dat is nu net het punt: alle dingen (media) in hun wederzijdse beïnvloeding, doorheen de geschiedenis, vormen in McLuhans ogen een stelsel waarvan we nog niet eens de basale dynamiek en werking hebben doorgrond. Toch vermoedt hij dat de dingen alleszins in een ‘ruimtelijke’ zin samenhangen – de gangbare media in Rusland bijvoorbeeld hebben een effect op de internationale politiek, die dan weer het mediagebruik in de VS bepaalt enzovoort – maar evengoed in een tijdelijke of historische zin: de hedendaagse conflicten tussen media en mediaculturen gaan terug op oeroude discussies en ontwikkelingen – zoals de omwentelingen binnen het middeleeuwse trivium die ik hierboven vermeldde. Onze mediale constellaties van vandaag kun je dan zien als herhalingen van eeuwenoude intellectuele achterhoedegevechten. Beide, ruimtelijkheid en tijdelijkheid, moeten samen onder de loep genomen worden. En zo mag McLuhan in een pamflettistisch moment betogen dat het tot onze missie behoort om ‘de eenheid te herstellen en te begrijpen, als in een huwelijk, van alle elementen die mensen met hun codes hebben geabstraheerd uit de primordiale matrix.’¹⁰ (Ook de codes waarvan sprake is, zijn, zoals we zullen merken, zelf media.)

Dus alles wat is, houdt verband met elkaar. Maar ook: alles wat is, kwam ooit voort uit een vorige toestand. Media strekken zich uit in de globale breedte, maar evenzeer in de historische diepte. En op die manier sijn enkele klassieke filosofische kwesties dan toch binnen. McLuhan beoogt niets minder dan het ‘boek van de wereld’¹¹ te lezen ... Net zoals een filosoof.

Techniekfilosofie

Nu zal de kritische lezer misschien opmerken dat McLuhans denken ondanks zijn filosofische aspiraties toch nog steeds in het teken staat van concrete *media* zoals we die in het alledaagse leven tegenkomen. Bekomert McLuhan zich niet voortdurend om zeer mondaine zaken zoals telefoons, televisies, boeken, comics, advertenties enzovoort? Hoe valt zijn frenetieke bezetenheid met het ondermaanse dan te rijmen met een wijs-

gerig verlangen naar ‘het grote verband’? Het eenvoudige antwoord luidt: dat kan perfect. De recent ontstane traditie van de techniekfilosofie of de filosofie van de technologie bewijst dat. En het zal duidelijk worden dat we McLuhans denken verregaand kunnen verzoenen met centrale techniek-filosofische ideeën.

In zekere zin is techniekfilosofie zo oud als de westerse wijsbegeerte zelf. Dat betoogt alleszins de hedendaagse techniekfilosoof Andrew Feenberg. Volgens hem modelleerden de Grieken hun begrip van de natuur naar hun opvatting over het technisch vervaardigen van voorwerpen. Bij het produceren van een artefact baseert men zich op een vooraf bestaande blauwdruk. Zo bootst Plato met zijn ideeënwereld eigenlijk het fabricageproces na: volgens hem stoelt alles in de wereld namelijk op perfecte, onafhankelijk bestaande ideeën, waarvan de ondermaanse dingen slechts schaduwen, flauwe afkooksels vormen. Maar dat wil zeggen dat de natuurlijke wereld zelf een soort artefact is dat gecreëerd wordt op basis van vaststaande wetten. In de denkwereld van de Grieken heerste er, zo stelt Feenberg, niet zo een strikte opdeling tussen de natuur (*physis*) en technisch handelen (*techne*) als wij die heden ten dage kennen. Integendeel, men begreep de wereld door de lens van het menselijk handelen – terwijl wij vandaag de dag eerder geneigd zijn de natuur te benaderen als een op zich staand domein dat vooral door ons handelen en technisch vernuft moet geknecht en gecontroleerd worden. En zo, aldus Feenberg, is de filosofie in feite altijd, ten minste in potentie, filosofie van de technologie geweest. En hij merkt schalks op: ‘Dit is ironisch. Technologie heeft een lage status in de hoge cultuur, maar ze was er al bij toen die cultuur ontstond en, als we de Grieken geloven, ze bevat de sleutel tot het verstaan van het zijn als geheel.’¹²

Desalniettemin moeten we de meer directe oorsprong van de huidige techniekfilosofie iets later situeren, met name in de nasleep van de industriële revolutie. Tenslotte zag de industriële technologie toen het levenslicht. Daaruit zou dan de volgende technologische omwenteling, zijnde de informatierevolutie, voortvloeien. En de gevolgen van beide bepalen nog steeds voor een groot stuk onze levens nu. Ernst Kapp zag aan het eind van de negentiende eeuw al een en ander aankomen en schreef wat tegenwoordig bekend staat als het eerste boek dat specifiek van de term ‘filosofie van de techniek’ gewag maakt: *Grundlinien einer Philosophie der Technik* (1877).¹³ Daarin definieert hij technologieën als ‘orgaanprojecties’ of veruiterlijkingen van lichaamsdelen. Zo zijn de spoorwegen een soort externalisering van onze bloedsomloop, en kun je de telegraaf zien als een veruiterlijkt zenuwstelsel. Een duidelijke voorbode van McLuhans

extension-concept, zoals we zullen merken. Met de eerste kiemen van een wijsgerige aanpak die zich heel gericht met technologische kwesties inlaat.

Die ontkiemende techniekfilosofie begon al snel een ietwat grimmiger en minder onschuldig aanschijn te vertonen doorheen de eerste helft van de twintigste eeuw en, niet onbelangrijk, de gruwel van twee wereldoorlogen. Van deze periode is Martin Heidegger de bekendste vertegenwoordiger, ook al zou hij zichzelf waarschijnlijk niet als techniekfilosoof gekenschetst hebben. Bij Heidegger gaat het steeds om de vraag naar het zijn op zich: Wat is zijn? Wat is de zin van zijn? Deze vraag is de westerse filosofie volgens hem grotendeels vergeten, of ze is vergeten haar op de juiste manier te stellen. Het zijn, zegt Heidegger, 'openbaart' zich altijd in historische tijdperken. En op een of andere manier heeft het er, gedurende het grootste stuk van de geschiedenis van de filosofie, voor gekozen om zijn ware gelaat te verbergen – ook al omdat wij filosofen het helemaal niet op afdoende wijze wilden 'ontbergen'. En tegenwoordig, zo betoogt Heidegger in zijn latere techniekfilosofische teksten,¹⁴ neemt het zijn vooral de vorm aan van ... de moderne technologie op zich. Dat klinkt obscuur. Dienen technologieën dan niet om het een of ander te doen, om een praktisch doel te bereiken? Net die definitie van techniek als middel tot een doel – in het vakjargon: een instrumentalistische verklaring – misleidt ons, claimt Heidegger, en we moeten ervan af, want ze belemmert ons het zicht op de ware aard en de essentie van technologie. En die bestaat er als een soort van 'wereldnoodlot' met name in om alles in de wereld en in de natuur, inclusief mensen, te herleiden tot een grondstof, tot bewerkbare materie die klaarstaat voor gebruik, als de materialen op het schap van een magazijn. Net zoals, in een van Heideggers beroemdste illustraties, de elektriciteitscentrale aan de Rijn die mooie rivier reduceert tot een ruw ingrediënt van het hele industriële proces. (Heidegger geeft ook, gezien zijn korte engagement met de nazipartij, het redelijk cynische voorbeeld van de concentratiekampen die net zo goed op zo een reductie gericht waren.) Maar die laatste term is cruciaal. Het is Heidegger immers te doen om mechanische, industriële technologie, niet om de ouderwetse artisanale vaardigheden. De houten brug over de Rijn functioneert bijvoorbeeld niet volgens dezelfde dynamiek. Die laat de rivier in haar eigen zijn rusten en 'openbaart' haar op een goede manier; maar dat beseffen we gaandeweg niet meer, want het technologisch stelsel heeft ons volledig in zijn greep. Zo ontstaat er een kloof tussen zogezegd bonafide ambachten en kwalijke nieuwere technologieën.

Precies het bestaan van deze kloof gaat de nieuwe techniekfilosofie die opkwam gedurende de laatste decennia van de vorige eeuw – de eigen-

lijke, tegenwoordige filosofie van de technologie – betwisten. Dat doet ze weliswaar met veel respect voor de ‘schouwers van reuzen’ waarop ze staat. Denkers zoals Heidegger en ook Jacques Ellul, die technologie analyseert als een alomvattend systeem dat vooral uniformiteit, rationaliteit en autonomie nastreeft en dat alle domeinen van het leven invaheert, worden binnen deze nieuwe discipline niet noodzakelijk in diskrediet gebracht. Evenmin zal men de theorieën over de dominantie van de instrumentele rede, geformuleerd in een vergelijkbare dystopische toon door de representanten van de Frankfurt School (waaronder Theodor Adorno en Max Horkheimer), zonder meer verwerpen. Hedendaagse techniekfilosofen zoals Don Ihde, Andrew Feenberg, Larry Hickman, Hans Achterhuis en Peter-Paul Verbeek putten overvloedig uit de lange traditie van de wijsbegeerte, maar in tegenstelling tot oudere benaderingen – en dit is wat de filosofie van de technologie van vandaag echt typeert – toetsen ze deze klassieke inzichten altijd aan de empirische realiteit. Wat gebeurt er als je dat doet? Zodra je werkelijk een blik gaat werpen op hoe mensen in een concrete context met techniek omgaan, hoe technologieën ontstaan en zich ontwikkelen, hoe technologische artefacten onder invloed van heel veel verschillende factoren hun precieze praktische implementatie verkrijgen, kom je bijna automatisch tot een veel genuanceerder verhaal. Het heideggeriaanse schrikbeeld – moderne technologie die ons compleet in de ban houdt – verdwijnt dan als sneeuw voor de zon. Mensen hebben blijkbaar wél een vinger in de pap wanneer het de invloed van technologie in hun leven betreft: ze kunnen technologieën mee helpen controleren, modifieren, constructieaanpassingen eisen of wettelijke regulering vorderen. Technologie, of beter, technologieën – in het meervoud – blijken niet zo een ondoordringbaar, bedreigend systeem te vormen als gedacht. Ze zijn complex, meervoudig en ambivalent.

Dat laatste woord, zoals we nog meer in detail zullen zien, is een kernconcept binnen de huidige filosofie van de technologie. Technologieën zijn onderhevig aan een structurele ambivalentie. Dat wil zeggen dat ze op verschillende manieren kunnen gebruikt worden, die niet noodzakelijk voorzien zijn in hun ontwerp. Er bestaat niet één goede handelwijze. Zo geeft Feenberg het voorbeeld van het Franse computernetwerk Minitel dat van overheidswege was geïnstalleerd als eenrichtingsinformatiekanaal, maar door gebruikers zodanig gehackt werd dat het tot een peer-to-peer chatnetwerk muteerde.¹⁵ En zelfs het ontwerp, de geboorte zeg maar, van technologieën vindt altijd plaats binnen een spanningsveld van allerlei krachten die niet noodzakelijk wat met rationele overwegingen of technische efficiëntie te maken hebben. Dat beweren onder anderen de

vertegenwoordigers van SCOT (*Social Construction of Technology*). En ze illustreren met tal van meticuleuze casestudy's, onder andere een geschiedenis van de fiets, hoe elk technologisch ontwerp een waar strijdtoneel vertegenwoordigt waarop sociale, politieke, economische en technische belangen met elkaar wedijveren.

Ook in McLuhans denken worden de onderlinge conflicten tussen media als een strijdtoneel geconceptualiseerd. Dat suggereerde ik al. Ik zal verderop demonstreren dat McLuhans ideeën naadloos aansluiten bij de kerngedachten van de hedendaagse techniekfilosofen, er soms zelfs voorlopers van zijn. Zo valt onder andere een versie van de ambivalentientotie al in zijn denkkader te ontdekken. En het staat buiten kijf dat McLuhan met de techniekfilosofen een voorliefde voor de gewone dingen, voor de alledaagse werkelijkheid gemeen heeft. Net zoals de laatsten zich niet te beroerd voelen om het eens uitgebreid over de fiets of over computerspelletjes te hebben, zo kan ook McLuhan zich zonder gêne inleven in de wereld van comics, reclame en popmuziek. Werkelijk niets is te laag, te ordinair of te onbenullig. Want het technologisch systeem heeft geen ondoordringbaar harnas dat ons elke toegang verspert. We kunnen zelf gaan kijken hoe de radertjes klikken, hoe de pakketjes van punt A naar punt B snellen, hoe de koelvloeistof verdampt. En ons er bovendien mee bemoeien: zelf knutselen, morrelen aan het maaksel.

Wat echter niet wil zeggen dat er helemaal geen gevaar dreigt.

Het medium en de gedachte: media-ecologie

Want ook al hebben we meer impact op het technologisch gebeuren dan verhoopt, dat betekent nog niet dat het slagveld überhaupt ophoudt te bestaan. We moeten ons aanhoudend afvragen of we nucleaire energie willen blijven produceren, welke invloed sociale media op ons sociaal leven hebben, of de microgolfstraling van mobiele telefoons werkelijk schade kan toebrengen aan onze lichaamscellen, of ons elektriciteitsverbruik geen desastreuze gevolgen heeft voor de toekomst van de planeet als zodanig, of e-readers onze lees- en denkpatronen onherroepelijk wijzigen enzovoort, *ad infinitum*. Sterker nog: de weidse blik van de filosofie van de technologie en van McLuhans universelemediatheorie lijken het aantal problemen die ons tegemoet treden zelfs kwadratisch te vergroten. Want hoe meer aandacht je besteedt aan heel veel dingen, hoe duidelijker blijkt dat geen enkel ervan een simpele gegevenheid constitueert.

Net waar het gaat om die aandacht echter, daar wringt de schoen. Want het parallelle universum van mediale mogelijkheden opent zich niet vooraleer we nog één noodzakelijke tussenstap nemen. En die stap houdt in: het scherm van onzichtbaarheid doorprikken waarachter zich de ‘mediaoorlogen’ afspeelen – een taak waarvan McLuhan zowat zijn levenswerk heeft gemaakt. Want wat blijkt? In het leven van alledag zijn we doorgaans gewoon bezig met het gebruiken van technologieën. We bellen met de gsm, uploaden foto’s naar internet, steken de adapter in het stopcontact en rennen vaak halsoverkop naar de winkel om weer het nieuwste product van onze favoriete electronicagigant te kopen. Zo gauw laat die structurele ambivalentie van technologieën zich dus niet zien. Ze zit verscholen achter een sluier van subliminaliteit, ontsnapt aan onze waarneming: we zijn het slachtoffer van een soort technologische blindheid die ons verhindert om een klaar zicht op de ‘onderzijde’ van het media-universum te hebben.

Ook de nieuwe school van techniekfilosofen doet er alles aan om die blindheid in kaart te brengen en ze op die manier minstens tijdelijk op te heffen. Zo spreekt Feenberg over een ‘technologisch onbewuste’, wil Peter-Paul Verbeek ons attent maken op de onuitgesproken ethische dimensie van technologie, heeft Don Ihde het over ‘transparantie’ en ‘ondoorzichtigheid’ en betoogt Albert Borgmann dat hedendaagse technologieën ons ongemerkt dreigen te vervreemden van ons mens-zijn en van elkaar. Maar toch blijft de techniekfilosofie een beetje in gebreke als je ze pal naast McLuhans nietsontziende ontsluitingsdrift zet. Hier merken we, en dat zullen we verderop nog zien, hoe McLuhans gedachtegoed niet enkel compatibel is met de techniekfilosofie, maar er bovendien een relevante aanvulling op kan bieden. Hoe? Net vanwege de fundamenteel filosofische strekking ervan. En die expliciteert zich, zoals ik hierboven al suggereerde, voornamelijk als een alomvattende breedheid: de mediakosmos die McLuhan zo interesseert, bevat dingen én woorden, artefacten én ideeën, voorwerpen én processen. De techniekfilosofie daarentegen beperkt zich vaak nog tot het bestuderen van wat iedereen in de regel wel herkent als technologieën: computers, motors, geneeskundige visualiseringstechnieken, virtuele realiteit ... Bij McLuhan is *alles* wat mensen de wereld insturen een nadere studie waard.

Dat heeft opnieuw, en zoals we doorheen deze tekst meermaals zullen ervaren, te maken met de ultieme vloeibaarheid van McLuhans mediabegrip. In zijn latere werk ‘ontdekt’ hij zelfs dat media in de grond een linguïstische structuur hebben: media zijn woorden en woorden zijn media – letterlijk (in hoofdstuk 6 bespreek ik dat idee uitgebreid). Dat betekent dat het verhaal dat we over media vertellen zelf een medium vormt. Ons

denken over media speelt zich steeds af binnen een welbepaalde mediale constellatie. We zijn nooit ‘medialoos’, want media vormen de bouwstenen van onze conceptuele, cognitieve en culturele wereld. We zijn er geheel uit opgetrokken. Het medium en de gedachte zijn onlosmakelijk verbonden.

Hier stoten we op de *unique selling proposition* die McLuhan aan de techniekfilosofie te bieden heeft. En met hem de disciplinaire stroming die, via belangrijke discipelen als Neil Postman,¹⁶ uit zijn werk voortvloeide: de media-ecologie, die de laatste jaren opgeld doet als een op zich staande academische discipline met onder andere een eigen vereniging (de *Media Ecology Association*), een tijdschrift (*Explorations in Media Ecology*) en een jaarlijks internationaal congres. De media-ecologie analyseert media in hun onderlinge relaties. Want net zoals in een natuurlijke ecologie interageren media met elkaar volgens ecologische principes. Ze beïnvloeden, voeden, wijzigen, beschadigen of elimineren elkaar. En ze doen hetzelfde met ons, die evengoed deel uitmaken van dat ecologisch systeem.

‘Ecologie’ is dus, om allerlei redenen, een uitstekende metafoor die helpt McLuhans werk te begrijpen. Ik zal in het vervolg dan ook af en toe een beroep doen op ideeën uit die jonge media-ecologische traditie. En het zal blijken dat de twee bovenvermelde disciplines, techniekfilosofie en media-ecologie, elkaar heel wat te vertellen hebben. Want in McLuhans mediafilosofie, waar ook de concepten van ambivalentie en blindheid elkaar kruisen, vinden ze een knooppunt.

Cultuurfilosofie en het alledaagse leven

Toegegeven, het lijken heel abstracte begrippen: ambivalentie en blindheid. Toch zullen we op den duur zien dat ze ieder van ons in ons alledaagse leven aangaan. In die zin zou je McLuhans werk cultuurfilosofisch kunnen noemen. Meer nog, in diezelfde zin handelt deze tekst slechts schijnbaar in eerste instantie over McLuhans mediafilosofische inzichten en over aanverwante ideeën in de filosofie van de technologie. Want hoewel ik die ideeën uitvoerig zal bespreken, zullen ze ten langen leste voornamelijk een middel vormen om meer greep te krijgen op onze alledaagse realiteit. Om onze culturele vooropstellingen en geplogenheden beter te verstaan.

Uiteraard, cultuur is een veelzijdig concept. We spreken – en debatteren veel – over de cultuur van volkeren. We hebben het over populaire cultuur. Of over cultuur in de nauwere betekenis van kunst. Misschien doelen

we wel op een verantwoordelijkheidsdomein van onze overheid: cultuur als basisrecht, of eventueel als smeermiddel voor sociale participatie. Dat men het begrip in politieke en maatschappelijke discussies vaak claimt ten voordele van het ene of het andere wereldbeeld, vergemakkelijkt geenszins de definitie. Maar breed-wijsgerig zou je kunnen zeggen: cultuur is alles wat niet natuur is. Kortom: alles wat mensen fabriceren of uitdenken en wat niet uitsluitend voortkomt uit puur 'natuurlijke' processen. Zo een omschrijving heeft tenminste het voordeel dat we ermee verder kunnen. Ook dat zo logisch lijkende onderscheid zal evenwel doorheen mijn betoog sneuvelen. Terwijl het vreemd genoeg tegelijkertijd een soort van provisionele waarde zal blijven behouden, als een soort van richtsnoer. Want cultuur, ook al kunnen we ze niet perfect afgrenzen van natuur, gaat wel degelijk over hoe wij mensen ons met de wereld, inclusief haar natuurlijke onderdelen, inlaten.

Op die manier betreft cultuur, heel algemeen, de wijze waarop we dag in dag uit met de dingen omgaan. Ze heeft wat te maken met manieren van kijken, van handelen, van sociaal interageren. En McLuhans mediumbegrip, zoals ik zal proberen aan te tonen, levert de ideale toegangspoort om over die zaken te praten en te reflecteren. Want wanneer je de levenscyclus van media volgt zoals McLuhan die beschrijft, kom je automatisch terecht bij alle aspecten van ons dagelijks bestaan, maar dan anders bekeken. Hoe onze gedachten inhaken op onze media, in de breedste zin van het woord: misschien kunnen we cultuur wel zo definiëren. En net om dat verband is het McLuhan te doen. In wat volgt zal ik, eenvoudig gesteld, de levensloop van media nalopen om op die manier, net zoals McLuhan dat beoogt, een alternatieve route naar onze gedachten op het spoor te komen.